
A törvényesség elve és a kriminálpolitika viszonyáról három történeti modell alapján

Nagy Ferenc*

1. Bevezetéként az alapfogalmakról

A *törvényesség* vagy más elnevezéssel az *anyag jogi legalitás* elve a jogállamiság formai követelményének, a jogbiztonságnak a megtestesülése. Ennek a princípiumnak a másik megfogalmazásaként a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elveket szokás említeni.¹

Az elv teljes tartalmában, máig ható alakjában csak a felvilágosodás korában fejlődött ki, vagyis az elv története a felvilágosodással és az államhatalom, illetve a bírói hatalom önkénye elleni küzdelemmel veszi igazából kezdetét. A feudális korszak jogbizonytalansága a kései XVII. és XVIII. század gondolkodóinál készítette elő a fordulatot, amely lehetővé tette a törvényi kodifikációt.²

Az elv gyökerei a minden embert összekötő értelem eszméjében rejlenek, ez a *törvényben* kapott mérvadó kifejeződést, amely az állami önkényt, mint értelemellenes „zavart” kizárja. A princípium lényegi forrásai továbbá a mindenki számára szóló természetes, alapvető szabadságjogok posztulátumában; az állam feladatának jogvédelemre korlátozásában; a biztonságnak és a jog kiszámíthatóságának követelményeiben rejtőznek a befolyásossá vált polgárság számára.³

A *kriminálpolitikára* vonatkozó jelenkori fogalmak, megközelítések gazdagságával találkozhatunk mind a külhoni, mind a hazai szakirodalomban. E téma alaposabb vizsgálódásának mellőzésével is jelen sorok szerzője az alábbi

* Professor emeritus, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete

¹ NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2010. 46–47.; NAGY Ferenc: *Anyagi Büntetőjog Általános rész I.* Iurisperitus, Szeged, 2014. 69–78. Az elv hazai első átfogó bemutatása keretében lásd NAGY Ferenc: Nullum crimen / nulla poena sine lege alapelvről. *Magyar Jog*, 1995/5. 257–259.

² JESCHECK, Hans-Heinrich: *Lehrbuch des Strafrechts*. Allgemeiner Teil. 4. Aufl. Berlin, Duncker & Humblot, 1988. 118.; ROXIN, Claus: *Strafrecht*. Allgemeiner Teil. Band I. 4. Aufl. Verlag C. H. Beck, München, 2006. 145–147.

³ JESCHECK: i.m. 118. o., HILGENDORF, Eric: *Gesetzlichkeit als Instrument der Freiheitssicherung*. In: Kudlich, Hans – Montiel, Juan Pablo – Schuhr, Jan C. (Hrsg.): *Gesetzlichkeit und Strafrecht*. Duncker & Humblot, Berlin, 2012. 17–22.

megközelítést tekinti irányadónak. Így a kriminálpolitikát illetően *Kaiser* különbséget tett egyrészt a tudományos értelemben vett, másrészt a gyakorlati kriminálpolitika között. Szerinte a kriminálpolitika *tudományos értelemben* a társadalmi stratégiák, taktikák és szankcióeszközök szisztematikusan rendezett bemutatása/kifejtése révén az optimális bűncselekménykontrollra, a bűnmegelőzésre irányul (ismeretrendszer). A *gyakorlati kriminálpolitika* ellenben azon állami tevékenységre korlátozódik, amely a büntetőjog eszköztára segítségével a bűncselekménykontrollt/-megelőzést célozza, és amit túlnyomórészt jogászok gyakorolnak.⁴

A kriminálpolitikák értékválasztáson alapulnak, értékeket határoznak meg és valósítanak meg.⁵ A tágabb értelemben felfogott büntetőjog területén az értékválasztás a humanitás-represszió értékpárra szűkül le. Ez az, ami bármilyen kodifikációs vagy akár jogalkalmazási lépés mögött meghúzódik.⁶

2. A törvényességi elv és a kriminálpolitika közötti kapcsolat

A *törvényességi elv és a kriminálpolitika kapcsolatát* behatóbban ritkán vizsgálják. Feltehetően a kapcsolatot magától értetődőnek tartják, és nem foglalkoznak részletesen e viszony meghatározásával. A kétkedő kérdésekre azután általában egy pontos forrás megjelölése nélküli *Liszt*-idézet a válasz: „A büntetőjog a kriminálpolitika áthághatatlan korlátja.” Ez persze a törvényes kriminálpolitika mindennapjaira is vonatkozik. Azonban épp ezen mindennapok mutatják a törvényesség elve és a kriminálpolitika viszonyában a problémákat, a nyilvánvaló feszültségeket.⁷ A büntetőjog a kriminálpolitikával a *törvény keretei* között, azaz értelmezési határokon belül foglalkozik. A hatályos jog értelmezésénél így kettős korlátba ütközik. Egyrészt nem szabad a törvény kriminálpolitikai célalképzéseit sajáttal helyettesíteni, másrészt ahol az általános részben a törvényességi elv szó szerinti korlátja kell, hogy érvényesüljön, ott szintén nem lehet a törvényi céllal ellentétes értelmezést adni. Tehát a büntetőjog a törvényhozó kriminálpolitikai célalképzéseihez kötött.⁸ Jelen írás szerzője a három történeti modell fő képviselői (*Beccaria*, *Feuerbach*, *Liszt*) nézeteinek a kapcsolatra vonatkozó lényegi bemutatását célozza.

3. Cesare Beccaria (1738-1794) és a kezdeti modell

Beccaria a XVIII. századi felvilágosodás szellemi pezsgése időszakában, barátai tanácsára 1793-ban kezdi el írni a *Dei delitti e delle pene*-t (A bűnökről és a

⁴ KAISER, Günther: *Kriminologie* UTB 10. Aufl. C.F. Müller Verlag, Heidelberg, 1997. 469–471.

⁵ ZIPF, Heinz: *Kriminalpolitik*. C.F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg, Karlsruhe, 1980. 15.

⁶ Vö.: FARKAS Ákos: *A falra akasztott nádpálca avagy a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának korlátai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 53.

⁷ Vö. NAUCKE, Wolfgang: *Gesetzlichkeit und Kriminalpolitik*. *Juristische Schulung* (JuS) 1989/1 sz. 862.

⁸ ROXIN: i.m. 229.

büntetésükről), amelyet egy évvel később, 1764-ben először anonim nyomtatott ki. A mintegy 100 oldalnyi terjedelmű írás a büntetőjog-történet legjelentősebb és legnagyobb hatású művei közé sorolható, s a szerző már 26 éves korában nemzetközi hírnévre tett szert.

Beccaria kötetének gondolatmenete az utilitarizmus alapelveire épül: a kormányzati intézkedéseknek az emberek javát kell szolgálniuk: „[...] *a legnagyobb jó a legtöbb ember közt szétszotva* [...]”.⁹

A nullum crimen/nulla poena sine elvnek megfelelően, csak a törvényhozók alkothatnak törvényeket:

„*Csakis a törvények mondhatnak ki büntetéseket a bűnökért, s ez a hatalom csakis a törvényhozót illeti meg, aki egy társadalmi szerződéssel egyesített társadalmat képvisel.*”¹⁰

A bírák csak a törvénnyel összhangban szabhatnak ki büntetést:

„*Semelyik bíró (aki a társadalom tagja) nem szabhat ki igazságosan olyan büntetést ugyanazon társadalomnak egy másik tagjára,*” amit nem a törvények írnak elő.¹¹

A bírák nem értelmezhetik a törvényeket:

„*Még törvények értelmezésének joga sem illeti meg a büntetőbírákat, ugyanazon okból kifolyólag, amiért nem törvényhozók* [...]”

„*Nincs veszélyesebb dolog azon általános axiómánál, miszerint meg kell vizsgálnunk a törvény szellemét. Ez annyi, mint egy átszakított gát a vélemények áradata előtt* [...]”

„*Minden embernek megvan a maga nézőpontja, minden embernek más-más időben másilyen az. A törvény szelleme tehát egy bíró jó vagy rossz logikájának, könnyű vagy rossz emésztésének eredménye lenne.*”¹²

Hogy a büntetőjogot csak a társadalomirányítás eszközeként szabad felfogni, ez *Beccaria* felvilágosult jogi meggyőződése. Ebből következően nézete szerint csak a kiegyensúlyozott, a humánus és nem önkényes büntetőjog az, amely hatékony és ennél fogva legitimálható, hiszen csak egy ilyen büntetőjog akceptálható. Ez egyvonalú kriminálpolitikai érvelésnek tekinthető. A büntetőjog törvényessége később jön figyelembe, amely törvényesség a kriminálpolitikával szemben nem önálló jogi kérdés. *Beccaria* a büntetőjog törvényességének követelését a kriminálpolitikai érvelésbe vonta be. A törvénynek kiegyensúlyozottságot, humanitást és önkényesség-mentességet kell kifejeznie, különben a büntetőjog nem tud hatékony lenni. *Beccariának* a büntetőjog törvényességére a hatékonyság növelése érdekében van szüksége. A törvényesség teszi a kriminálpolitikát láthatóvá és lehetségessé. Így a törvényesség nála a büntetőjog hatékonyságának része. Bizonyára *Beccariánál* a kiegyensúlyozott, humánus büntetőjog és a törvényes büntetőjog szorosan egymás mellett állnak, azonban jogi vagy

⁹ BECCARIA Cesare: *A bűnökről és a büntetésekről* (ford.: Madarász Imre). Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998. Bevezetés 14.

¹⁰ BECCARIA: i.m.16. (III. §)

¹¹ BECCARIA: i.m. 16. (III. §)

¹² BECCARIA: i.m. 17–18. (IV. §)

jogelméleti szükségesség nélkül.¹³ A törvényt úgy kell előkészíteni, hogy célszerűségi megfontolásokra támaszkodó büntetőjog készülhessen. A törvénynek meg kell akadályoznia a bírói enyhítési lehetőségeket, így a bűnüldözéstől védő menedékhelyeket és a kegyelmezést lehetetlenné kell tenni.

Beccaria szavaival: „Egy ország határain belül nem szabad lennie egyetlen olyan helynek sem, amely független a törvényektől. Azok hatalmának úgy kell követni az állampolgárokat, mint ahogy az árnyék követi a testet. A büntetlenség és a menedékhely nem sokban különböznek, s minthogy a büntetés hatása inkább bizonyosságában, mint szigorában rejlik, a menedékhelyek jobban csábítanak a bűnökre, mint amennyire a büntetések eltávolítanak attól.”¹⁴

Természetesen a törvényes büntetőjog is éles fegyvernek tekinthető. *Beccariánál* a büntetőjog törvényessége úgy érhető el, ha az kriminálpolitikailag megalapozott. A fény, amely *Beccariánál* a törvényre, a törvényességre vetül, az inkább a változó és változtatható kriminálpolitika visszfénye.

4. Feuerbach és a nullum crimen/nulla poena sine lege elv

Feuerbach a büntetőtörvény garanciális funkcióját a nullum crimen/nulla poena sine lege elv formulájával fejezte ki. Ez a kifejezés, közismertté vált elvi követelmény nem csupán a tankönyvében, hanem már korábban, az 1799. évi kiadású „Revision” első kötetében megfogalmazást kapott.¹⁵ „Nincs bűncselekmény törvényi büntetés nélkül; a büntetési rossznak a bűncselekmény a feltétele (nullum crimen sine poena legali). Törvényi büntetés bűncselekmény nélkül nincs, vagyis a büntetés feltétele (szükséges alap/indok) egyedül a bűncselekmény (nulla poena legalis sine crimine).”¹⁶

A törvényességi elvet a németeknél nemcsak *Feuerbach* fejlesztette ki, hanem az már előtte a nyugat-európai felvilágosodás hatására az elméletbe és a törvényhozásba egyaránt utat talált. *Feuerbach* nevével természetesen az elv további fejlődése és érvényre jutása döntően összekapcsolódott. Ez nem csupán azért állapítható meg, mert a ma mindenütt használatos latin formula („nullum crimen/nulla poena sine lege”) *Feuerbach*tól származik, hanem mert senki más nem képviselte, nem valósította meg ilyen energiával az elvet. A szakirodalomban *Feuerbach* fő érdemének mindenekelőtt a princípium „büntetőjogi” megalapozását/megindokolását tekintik.¹⁷ Míg Angliában, Észak-Amerikában és

¹³ NAUCKE: i.m. 863.

¹⁴ BECCARIA: i.m. 56-57. (XXXV. §)

¹⁵ FEUERBACH, P. J. Anselm: *Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts in 2 Theilen. Teil I.* (Neudruck der Ausgabe Erfurt 1799.) Scientia Verlag, Aalen, 1966. (A továbbiakban: *Revision*) 148., FEUERBACH, P. J. Anselm: *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts.* (1. Aufl., 1801. 10. verb. Aufl. 1828, 14. Aufl. 1847. C. J. A. Mittermaier megjegyzéseivel). In: Vormbaum, Th. (Hrsg.): *Strafrechtsdenker der Neuzeit.* Nomos, Baden-Baden, 1998. (A továbbiakban: *Lehrbuch*) 20. §

¹⁶ *Revision*, 148., *Lehrbuch* 20. §; Vö.: NAGY Ferenc: *Feuerbach büntetési és törvényességi teóriája. Acta Juridica et Politica* Tomus LXXI. Fasc. 12. Szeged, 2008. 347–386.

¹⁷ Vö. SCHREIBER, Hans-Ludwig: *Gesetz und Richter.* Metzner, Frankfurt/aM., 1976. 102.

Franciaországban a törvényességi elv az állami hatalom korlátozásának, megosztásának büntetőjogi princípiumaként jutott érvényre, addig a németeknél *Feuerbach* a pszichológiai kényszerelmélet teóriájában a büntetőjogi rendszer alapkövévé tette. Ezen megállapítás helyénvalósága mellett azonban elhibázott lenne *Feuerbach*-nál a törvényességi elvet egyoldalúan a pszichológiai kényszerelmélet szempontjából megítélni.¹⁸

Már a XVII. és a XVIII. századi természetjogi irodalomban a polgárral szembeni büntetés alkalmazásával, illetve fenyegetésével történő elrettentésnek a felfogása elterjedt volt. *Feuerbach* ezt a gondolatot először az Anti-Hobbes-ba vette át, és fejlesztette tovább a későbbiekben a törvényességi elvet.¹⁹

Az elv kialakításával kapcsolatos másik alapvető szempont *Feuerbach*-nál az államra vonatkozó nézetével kapcsolatos. *Feuerbach* az állam célját – miként a felvilágosodás jogi felfogása általánosan – a polgárok jogai és szabadsága kölcsönös védelmében látta. Az állami célkitűzés elérése érdekében a törvénnyel szembeni minden ellenszegülést, kivétel nélkül büntetni kell a törvényi fenyegetés komolyságának biztosítása végett. Különben a realizálása nélkül üres ígéretes és hatástalan lenne, amely senkiben félelmet nem keltene.²⁰ A rossz okozására megnevezett esetekben feltételként minden büntetőtörvényben tehát büntetést kell elrendelni: „*nincs bűncselekmény törvényi büntetés nélkül (nullum crimen sine poena legali)*”.²¹

Másfelől a fenyegetést tartalmazó büntetőtörvény megléte a megbüntetés előfeltétele. Mivel a büntetés-okozás végcélja a fenyegetés komolyságának megerősítése, tehát annak elrettentés általi hatékonysága. Vagyis az előzetesen kibocsátott törvényi fenyegetés nélküli büntetés képtelenség lenne. Ezáltal a büntetési célt állítja a törvény a középpontba: minden büntetés büntetőtörvényt feltételez. „*Nincs törvényi büntetés bűncselekmény nélkül, vagy: a büntetés feltétele (szükséges oka/alapja) egyedül a bűncselekmény (nulla poena legalis sine crimine)*”.²² Mivel minden büntetés büntetőtörvényt feltételez, amelyet annak alkalmazási szükségessége indokol, úgy ebből következik, hogy arra az esetre, amelyre egyáltalán nem vonatkozhat büntetőtörvény, így semmilyen büntetés nem lehetséges.²³ „*Polgári büntetést csak büntetőtörvényből és aszerint lehet elrendelni*”.²⁴

Feuerbach tankönyvében az alapelvvel kapcsolatos alábbi kitételek szerepelnek:

„19. § *Dedukciónkból a büntetőjognak a következő legfőbb principiuma adódik: Az államban minden jogi büntetés a külső jogok szükségessége révén megalapozott és érzékelhető (érzéki) rosszal fenyegetett törvény jogsértésének a jogi következménye.*

20. § *A 20. §-ban ebből folyó, kivételnek nem alávetett, alárendelt alapelvek: I. Büntetés mindenfajta okozása büntető törvényt feltételez (Nulla poena sine lege).*

¹⁸ Vö. SCHREIBER: i.m. 102–105.

¹⁹ Vö. SCHREIBER: i.m. 102–105.

²⁰ Lehrbuch, 16. §; Revision, 50.

²¹ Revision, 148.

²² Revision, 148.

²³ Revision II., 41.

²⁴ Revision, 63.

Hiszen csak a törvény általi rosszal fenyegetés alapozza meg/indokolja a büntetés fogalmát és jogi lehetőségét. II. A büntetés okozása a fenyegetett cselekmény meglétét feltételezi (Nulla poena sine crimine). A törvény révén/által kapcsolódik a fenyegetett büntetés a tethoz mint jogilag szükséges előfeltételhez. III. A törvényileg fenyegetett tett (a törvényi előfeltétel) feltételezi a törvényi büntetést (Nullum crimen sine poena legali).²⁵

A büntetőtörvénynek Feuerbach szerint a következő jellemzőkkel kell rendelkeznie, amelyek nélkül büntetés nem rendelhető el.

a) A törvényt a büntetendő *cselekmény elkövetése előtt* kell megalkotni, a visszaható hatályú rendelkezés kibocsátása nem lehetséges. Bár Feuerbach a visszaható hatály tilalmáról direkt sehol sem tesz említést, azonban az közvetlenül a felfogásából következik. Ha a büntetőtörvénynek pszichológiai kényszert kell a potenciális tettesre gyakorolnia, úgy léteznie kell azelőtt, még mielőtt a cselekményt elkövették. Csak az előzetes fenyegetés képes elrettentően hatni. *„Minden meglévő büntetőtörvény csak arra az esetre vonatkozhat, ahol mint büntetőtörvény hatásos lehet, ahol a cselekmény megakadályozására a hatékonyságának fizikai lehetőségét megalapozza/megindokolja.”²⁶ Azonos értelemben definiálja Feuerbach a polgári büntetést, mint – „az elkövetett jogsértés miatt – a büntetőtörvény által az előzőleg fenyegetett érzékelhető rosszat.”²⁷*

b) A büntetőtörvény célja és jogalapja továbbá megköveteli, hogy a bűncselekményi előfeltételek és következmények *pontosan meghatározottak* legyenek.²⁸ A törvényhozónak e tekintetben egyértelműen meghatározott általános fogalmakat kell alkalmaznia és minden egyes bűncselekmény ismérveit pontosan, világosan kell megfogalmaznia. A törvényi nyelvnek *„egyszerűnek, de meggyőzőnek, világosnak, de értelmesnek is kell lenni!”*, amit a bíró és a nép ért.²⁹ Az abszolút önkényes büntetésekkel nem szabad fenyegetni, mivel azok hatástalanok maradnak, nem megfelelő elrettentéssel hatnak és a bíró számára önkényes hatalmat adnak az alattvalók felett. A büntetés következményeit a törvényben oly módon kell megállapítani, hogy az *„minden egyes esetben tökéletes bizonyossággal és határozottsággal legyen kideríthető”*.³⁰

Feuerbach pszichológiai kényszerelmélete a bűncselekményi tényállások és a büntetéssel fenyegetések kielégítő és megfelelő törvényi meghatározottságát feltételezte. Feuerbach ezirányú posztulátumát a polgároknak az önkénytől való védelme indokolta.³¹

²⁵ Lehrbuch 19., 20. §§, 334.

²⁶ Revision II. 40.

²⁷ Revision 56.

²⁸ FEUERBACH, P. J. Anselm: *Kritik des Kleinschrodischen Entwurfs zu einem peinlichen Gesetzbuche für die Chur-Pfalz-Bayrischen Staaten*. Gießen, 1804. Az új hasonmás kiadása: Keip Verlag, Frankfurt/a.M., 1988. (A továbbiakban: Entwurf) I. 5., 10–11., III. 117.

²⁹ Entwurf I. 20.

³⁰ Entwurf III. 117–119., 125–126.

³¹ KREY, Volker: *Keine Strafe ohne Gesetz*. W. de Gruyter, Berlin, New York, 1983. 88–90.

Ezáltal a törvényi meghatározottság elvét kettős céliránnyal fejlesztette ki:

- a potenciális tettesek elrettentése annak legpontosabb leírása révén, ami tilalmazott;
- az állami büntetőhatalom korlátozása, amelyben csak azt szabad büntetni, ami tilalmazott.³²

c) Végül *a bíró szigorúan a törvényhez kötött*, hivatalát egyedül a cselekményre vonatkozó fennálló törvény alkalmazásával gyakorolhatja. A bíró „*csupán a törvény alatt áll, annak szolgálója és értelmezője*”.³³

A feuerbachi törvényességi tant illetően az államjogi, politikai szempontok állnak az előtérben. A törvény határozza meg egyedül, mi és miként büntetendő. A bíró szabad mérlegelését kikapcsolja, hasonlóképp az abszolutista államhatalom hatalmi, politikai befolyását is. A törvény az önkényeskedésre hajlamos büntető jogalkalmazás addigi ingadozása helyébe teljes jogállami állandóságot, biztonságot és kiszámíthatóságot hoz be. Ebben nyilvánul meg a feuerbachi teória politikai értelme és egyúttal tartós hatásának mérvadó oka. *Feuerbach* törvényességi tana a kezdődő XIX. századi német liberalizmus politikai vágyának tökéletes beteljesítője volt.³⁴

A pontos törvény *Feuerbach*nál az állami kriminálpolitika fontos része, erősíti a célszerű büntetést. A törvény megbüntetésre kényszerít és ez a tulajdonképpeni feladata. Emellett a büntetőtörvény liberális, azaz szabadságvédő feladata háttérbe lép. A törvényesség követelése a bírói önkény ellen fordul, természetesen kriminálpolitikai okokból. *Beccaria*hoz hasonlóan *Feuerbach* szerint is a bírói önkény, mindenekelőtt az enyhébb irányú önkény szintén gyengíti a törvény elrettentő erejét.³⁵ A szabadság biztosítása a politikailag fontos törvényességnek csak mellékprodukta.

Feuerbach kezdetben nagyon szűk bűncselekmény-fogalomból indul ki. Így csak azokat a jogsértéseket lehet szerinte bűncselekményként törvénybe foglalni, amelyek az elementáris emberi jogi sértések lényegét jelentik. Hamarosan ezt követően azonban ez a helyzet *Feuerbach*nál megváltozik, és a szűk fogalom helyett és helyébe egy tágabb/szélesebb bűncselekmény-felfogás lép, amely a törvénnyel védett javak, jogtárgyak védelmére terjed ki.³⁶

Értékelésként megállapítható, hogy *Feuerbach* a pontos törvényi meghatározottság elvével lényegében garanciális funkciót is kialakított az érintett jogalanyok számára, egy olyan jogi helyzetet teremtett, amely még ma is a büntetőjog alapelveihez számítandó. Ugyancsak *Feuerbach* hatására alakult ki a szigorúan a törvény szó szerinti szövegéhez, mint jogforráshoz kötött érvelésű értelmezés.

Feuerbach büntetőjogi rendszerének alapjaként is tekintett büntetési felfogása,

³² Vö.: GROPP, Walter: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. 4. Aufl. Springer, Berlin, Heidelberg, 2015. 45–46

³³ Revision 243.

³⁴ SCHMIDT, Eberhard: *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege*. 3. Aufl. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1965. 239.

³⁵ Revision, XIV. és 140.

³⁶ NAUCKE: i.m. 864.

a pszichológiai kényszerelmélete pedig inkább az abszolút büntetési teória továbbfejlesztésének tekinthető.³⁷

5. Franz von Liszt (1851-1919) és a kriminálpolitikailag orientált büntetőjog határai

A büntetőjog feladatai és működése körében Liszt a marburgi programjában, az 1882. évi híres előadásában és művében a büntetőjog-tudomány egészének („die gesamte Strafrechtswissenschaft”) koncepcióját vetette fel. Eszerint a büntetőjog tudományának ki kell bővülnie a bűncselekmény, a büntetett, a büntetés empirikus összefüggéseivel, és így ennek kell lennie a célszerű kriminálpolitika alapjának. Megítélése szerint csak a nevezett empirikus „*diszciplínának a büntetőjog tudományával való együttműködése révén adott a bűnözés elleni sikeres harc lehetősége*”.³⁸

A marburgi program gondolatmenete a kriminálpolitikailag orientált büntetőjogi modern iskola megalapítása is, amely a büntetés hatásából indul ki. A (cél)büntetés a társadalmi irányítás racionális, célszerű eszköze, hiszen a célgondolat az, amely az akarati cselekményt az ösztöneselekménytől megkülönbözteti.³⁹ Megjegyzi továbbá, hogy „*A helyes, azaz az igazságos büntetés a szükséges büntetés.*”⁴⁰

A kriminálpolitikát Liszt a szociálpolitika részének, azaz a nyugalom, a biztonság és a rend fenntartása politikájának tekinti. A dolgozó osztályok helyzetének nyugodt, de biztos javítását célzó szociálpolitika egyúttal a legjobb és a leghatékonyabb kriminálpolitika.⁴¹

Liszt a kriminálpolitika alatt a bűnözés tudományos vizsgálatának és a büntetés hatásával alátámasztott alapelveknek olyan összességét érti, amelyek alapján az állam a büntetőjogi büntetéssel és az ezzel rokon intézmények segítségével a bűnözés elleni harcot vezeti.⁴²

A bűnügyi diszciplínák együttműködésében Liszt ekkor a kriminálpolitikának kiemelkedő helyet és rangot biztosított. Később más helyütt, nevezetesen „A szociológiai és antropológiai kutatásoknak a büntetőjog alapfogalmainra gyakorolt hatásáról” c. 1893. évben először közzétett tanulmányában már határt szabott. Nézete szerint „*a büntető törvénykönyv a büntetett magna chartája*” („*das Strafgesetzbuch die magna charta des Verbrechers*”).⁴³

³⁷ Vö.: GROPP: i.m. 46.

³⁸ LISZT von Franz: *Der Zweckgedanke im Strafrecht* (1882/83) in: Liszt von Franz: *Strafrechtliche Vorträge und Aufsätze I.* 1905. J. Guttentag Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1905. 177–179.

³⁹ LISZT: i.m. 146.; VORMBAUM Thomas: *Einführung in die moderne Strafrechtsgeschichte.* Springer, Berlin, Heidelberg, 2009. 123–127.

⁴⁰ LISZT: i.m. 161.

⁴¹ LISZT von Franz: *Das Verbrechen als sozial-pathologische Erscheinung* In: *Strafrechtliche Vorträge und Aufsätze II.* 246.

⁴² LISZT von Franz: *Kriminalpolitische Aufgaben.* In: *Strafrechtliche Vorträge und Aufsätze I.* 291–292.

⁴³ LISZT von Franz: *Ueber den Einfluss der soziologischen und anthropologischen Forschungen auf die Grundbegriffe des Strafrechts.* In: *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge. II.* 80.

Ennek megfelelően a büntetőtörvény elsősorban nem a jogrendet, nem a teljes közösséget védi, hanem az ez ellen ellenszegülő egyes személyt. A büntető törvénykönyv paragrafusokba foglalja számára a jogot, hogy csak a törvényi előfeltételek és csak a törvényi határokon belül büntetendő. A kettős elv: nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege – az állampolgár védőbástyája az állami erőhatalommal szemben, a többség kíméletlen hatalmával szemben: a „Leviathan”-nal, vagyis a félelmet keltő, hatalmas állammal szemben. Liszt hosszú idő óta a büntetőjogot mint az államnak jogilag behatárolt büntető hatalmát jelölte. Így fogalmaz(ott): „én most is azt mondhatom: a büntetőjog a kriminálpolitika áthághatatlan korlátja” („das Strafrecht ist die unübersteigbare Schranke der Kriminalpolitik”). „És így kell maradnia.”⁴⁴

Liszt idézett kijelentése máig ható. Vagyis jelenleg is aktuális és ma sincs kisebb jelentősége, mint a liszti időszakban: egyrészt a hatékony bűncselekmény-kontroll, a preventív bűnüldözés, másrészt a liberális-jogállami szabadságvédelem közötti feszültség problematikájának. Továbbá a kriminálpolitikai szándék és a büntetőbírói akarat a (büntető)törvényben találja meg a határait. A törvény az érintettek számára nem csupán az elítélés(ük) alapja, hanem az állami túlhatalomtól való védelem, az egyenlő mérce és kontroll garanciája is.

A büntetőjog és a kriminálpolitika viszonyára vonatkozó Liszt-felfogás határozott kritikájával is találkozhatunk. Ennek értelmében a törvényhozó mint kriminálpolitikus maga határozza meg, milyen magas legyen a kriminálpolitika számára a büntetőjogi korlát. Egy ilyen korlátot áthághatatlannak nevezni, nos, ez a jogi ironia érdekes formájának is tekinthető.

Lisztnél a büntetőjogi törvényesség a büntetett védelme az állammal szemben. Ez a felfogás a törvényességet szinte nevetségessé teszi. Továbbá a kriminálpolitika áthághatatlan korlátjaként a büntetőjog a XIX. század végén sem tudott már igazából lenni.⁴⁵

Liszt írásaiban látható, hogy a kriminálpolitikát a büntetés témaköre uralja. A törvényesség, a nullum crimen-elv számára valójában egy olyan dogma, olyan kötelező erejű tantétel, ami a célszerű kriminálpolitikát akadályozza. Ez a felfogás azonban a büntetőjogi törvényességet döntően kell, hogy gyengítse.⁴⁶ Erre vonatkozó bizonyíték az aktuális büntetőjogokból könnyen meríthető.

Liszt kriminálpolitikai története a marburgi programmal kezdődik. Keresi a speciálpreventív irányt Kant és Hegel büntetési teóriájával szemben.⁴⁷ A bűncselekményt és a büntetést a kriminológia, azaz az egész büntetőjog-tudomány részdiszciplínája segítségével kívánja magyarázni. Büntetést szerinte csak a szükséges keretek között szabad alkalmazni. Amennyiben a társadalmi körülmények büntetést nem követelnek, úgy a büntetés elveszíti az értelmét.⁴⁸

⁴⁴ LISZT i.m. 80.; VÖ. NAGY Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013. 122–123.

⁴⁵ NAUCKE: i.m. 864.

⁴⁶ NAUCKE: i.m. 864.

⁴⁷ NAUCKE Wolfgang: *Strafrecht. Eine Einführung*. 10. Aufl. Luchterhand, Neuwied, Kriftel, 2002. 35–36.

⁴⁸ VÖ.: GROPP: i.m. 47.

6. Összegzés

A büntetőjogi törvényességnek az utóbbi időszakban két feladata van. Egyrészt a törvényességnek a kriminálpolitika elképzeléseit kell kifejeznie. Másrészt a törvényességnek a kriminálpolitika abszolút határait kellene, hogy tartalmazza. Tehát a törvényességnek van egy kritika nélküli és egy kritikai feladata a büntetőjogban. Mindkét feladat egyszerre persze aligha teljesíthető. Ehhez figyelembe veendő, hogy a kriminálpolitika az abszolút határait nem keresi. Így már az elmúlt évtizedekben ahhoz lehetett hozzászólni, hogy először is azt a politikai többséget kell keresni, amely többség jogigazoló korlátként / határként szolgál és működik a kriminálpolitika számára.

Ezen többség felfogásai aztán később a törvényességhez, a törvényességbe vezetnek át. Ezzel pedig eljuthatunk és eljutunk a törvényesség rutinjához, majd a törvényesség kriminálpolitika általi gyengüléséhez.⁴⁹

Korábbi és ma is aktuális/érvényes megállapítás szerint a büntetőjog tudományos rendszere hazánkban (talán túlzottan is) (át)kriminalizálódott lett, vagyis a kriminálpolitika a hatókörét egyértelműen kiterjesztette, a büntetőjogi rendszerre is rátelepedett; a büntetőjog tudománya, a büntetőjogi dogmatika lényegében a (kriminál)politika eszközévé, szolgájává silányodott és süllyedt. Folyamatosan és fokozatosan erodálódnak a büntetőjog klasszikus jogállami elvei és szabályai.⁵⁰ Megítélésünk szerint a praktikus, nemritkán aktuálpolitikai célokat követő gyakorlati kriminálpolitika uralja a jelenlegi hazai helyzetet. Ilyen szituációban már az a felvetés, kérdés fogalmazható meg, hogy hagyományos jogállami büntetőjogról lehet-e még beszélni a jelzett körülmények közepette.

A hazai büntetőjog-tudomány és a kriminálpolitika, a törvényhozás képviselői között lényegében hiányzik a kommunikáció és a honi törvényhozás is jobbára az egyes esetek szerint jár el és alkot büntető normákat.⁵¹

Kiemelt probléma a joggyakorlat és a jogdogmatika egymástól való elidegenedése is. A joggyakorlat egyre inkább maga határozza meg a döntéseivel szemben támasztott követelményeket, maga dönt a dogmatika szabályainak sajátos alkalmazásáról.⁵²

Éppen az ilyen kritikus időkben a kritikai hozzáállás mellett nem, illetve nemigen köthető kompromisszum a világos és koherens jogállami garanciális elvek és az ezeket lépten-nyomon felülmíni kívánó kriminálpolitika és joggyakorlat igényei között. A részleges, a relatív/relativizálódó büntetőjogi dogmatika nem követendő, hiszen ha megbontjuk az alapokat, már nem épülhet rá kiszámítható, biztonságos, koherens rendszer.⁵³

⁴⁹ Vö.: NAUCKE: i.m. 864.

⁵⁰ NAGY: i.m. 2013. 124–125.

⁵¹ NAGY Ferenc: A jogállami büntetőjogról és a fejlődési irányairól. *FORVM Acta Juridica et Politica*. (VIII. évf. 2. szám) Szeged, 2018. 238–239.

⁵² FARKAS: i.m. 61.

⁵³ NAGY: i.m. 2013. 125.; Vö. TÓTH Mihály: *Adalékok a büntetőjogi dogmatika válságához*. In: Karsai Krisztina et al. (szerk.) *Nagy Ferenc Ünnepi Kötet*, Acta Juridica et Politica Tomus LXXXI. Szeged, 2018. 945–954.